

Radomir: Az antropocén teológiája felé [Towards a Theology of the Anthropocene]

- 1 -

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

AZ ANTROPOCÉN TEOLÓGIÁJA FELÉ

[TOWARDS A THEOLOGY OF THE ANTHROPOCENE]

RADOMIR MÁRIA

*Wesley János Lelkészképző Főiskola**Wesley Theológiai és Valláspedagógiai Doktori Iskola*maja.radomir@gmail.com

Abstract. The study interprets the Anthropocene era as the current context for theology. The first part discusses the history and development of the scientific concepts of the Anthropocene, with a particular focus on Earth system science. The second part focuses on the humanities interpretation of the Anthropocene, highlighting its transdisciplinary nature and examining the complex networks of human and non-human actors. The perspective of the Anthropocene is defined by a post-anthropocentric view, replacing anthropocentrism with a geocentric approach. The climate catastrophe, as a complex crisis, challenges the traditional notion of human exceptionalism and domination over nature. Finally, the study explores the possibilities and theoretical challenges of theology in the Anthropocene era.

Keywords: contextual theology, anthropocene, Earth system science, planetary boundaries, climate collaps, human-nonhuman networks, ecofeminism, post-anthropocentrism, geocentrism

Bevezetés. A teológia feladata, és a jelen kontextusa: az antropocén.

Az alábbiakban egy újonnan bevezetett fogalom, az antropocén jelentését és kapcsolódását egyfelől a természettudományhoz, másfelől a társadalomtudományokhoz, és végül a jelenség teológiai konzekvenciáit fogom körüljárni.

Paul Tillich szerint a teológia célja a keresztény üzenet igazságának megállapítása, és ennek az üzenetnek az értelmezése újabb nemzedékek számára. A teológia e között a két pólus között mozog: alapjának igazsága és az időhöz között szituáció között. A szituáció a lét alkotó értelmezése, amely a történelem minden egyes szakaszában bármilyen lélektani és társadalmi körülmények között lehetséges. A teológia alapüzenetének, örök igazságának el kell jutnia az időhöz kötött szituációban élő emberhez. A szituáció nem független az adott társadalmi és kulturális adottságoktól. „Ha a teológia nem tud kapcsolatot teremteni a jelen szituációjával, nem az örök üzenetet fogalmazza meg, hanem a múlt egyik szituációjában szólal meg, akkor démonikus vonásokat ölt, fundamentalistává válik.” (Tillich, 2002)

A jelen szituációja, a kontextus, amelyben a teológiának közvetítenie kellene az üzenetet, az a bolygó bioszféráját érintő, emberi tevékenység következtében kialakult globális krízis. Ez a krízis számos dimenzióval rendelkezik, beleértve a környezeti, társadalmi és gazdasági aspektusokat, amelyek mind együttesen alakítják a világunk jelenlegi állapotát.

Létezik egy újabban bevezetett tudományos fogalom, amely ezt a fordulópontot – globális krízist, ökológiai válságot – a maga komplexitásában képes leírni. Ez a fogalom az

Opuscula Theologica et Scientifica 2024 2(2): 1-21.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

antropocén. Az antropocén olyan geológiai korszakot jelöl, amelyben az emberi tevékenység jelentős hatással van a Föld geológiájára és ökoszisztémáira. Ez a korszak az emberi ipari tevékenységek, urbanizáció, mezőgazdasági gyakorlatok és egyéb emberi beavatkozások által okozott környezeti változásokat foglalja magában, amelyek globális méretűek és gyakran visszafordíthatatlanok.

A teológia jelen kontextusa az antropocén. Ebben a korszakban a teológia feladata, hogy válaszokat és útmutatást nyújtson azokra az összetett kérdésekre, amelyeket a globális krízis és az ökológiai válság felvet. Ez magában foglalja az emberiség helyének és szerepének újragondolását a teremtett világban, valamint a felelősség és az együttérzés hangsúlyozását a Föld és minden élőlény iránt. Az antropocén korszak jelentősége abban rejlik, hogy rámutat az emberiség felelősségére a földi élet fenntartásában és a jövő generációk jólétének biztosításában.

A teológiának tehát aktívan részt kell vennie az antropocén kihívásainak kezelésében, összekapcsolva az örök isteni igazságokat a jelen kor sürgető szükségleteivel és problémáival.

Az antropocén mint szűken értelmezett természettudományos fogalom

Az antropocén egy transzdiszciplináris fogalom, amely tág értelemben magában foglalja társadalomtudományokat is. A fogalom eredete azonban a természettudományokban gyökerezik, szűk értelemben ma is természettudományos interdiszciplináris megközelítés. Az elgondolást először Paul J. Crutzen Nobel-díjas vegyész és munkatársa, Eugene F. Stoermer tengerbiológiai szakember javasolták. Egy rövid, 2000-ben közzétett nyilatkozatban azt írták: „Tekintettel az emberi tevékenységek Földre és légkörre gyakorolt jelentős és még mindig növekvő hatásaira, és mindezt globális szinten is beleértve, számunkra több mint megfelelőnek tűnik az emberiség központi szerepének hangsúlyozása a geológiában és ökológiában azáltal, hogy javasoljuk az 'antropocén' kifejezés használatát a jelenlegi geológiai korszakra.” (Crutzen; Stoermer, 2000). Crutzen később ezt a javaslatot részletesebben kifejtette a Nature-ben megjelent rövid írásban (2002).

Az antropocén kifejezés egy földtani korszakot jelöl, amely az emberi tevékenységek mélyreható hatását jelzi a Föld rendszereire. Bár baktériumok és más életformák évmilliárdok óta befolyásolják a Földet, az emberi hatás egyedi fejezetet képvisel méretével és intenzitásával. Az akadémiai diskurzus az antropocén körül főként a rétegtanba, a földtörténeti időskálába illeszkedik, amely a Föld fejlődését tanulmányozza a különböző kőzetrétegekben.

Az antropocén mellett szóló főbb bizonyítékok közé tartozik a nukleáris robbantások nyomai, a műanyagszennyezés elterjedése és a fajok gyors kihalása, amelyek mindezeket a változásokat a Föld kőzetrétegeiben évmillióig megőrzik. Az antropocén kezdetének javasolt korszakhatára a 20. század közepére esik, összhangban a nukleáris hulladék, az ipari termelés felgyorsulása és a mezőgazdasági vegyszerek elterjedésével. Ez az új korszak

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

követné a holocén korszakot, jelezve az emberiség tartós hatását a Föld földtani időskálájában.

Az elmúlt három évszázadban az ember globális környezetre gyakorolt hatásai egyre fokozódtak. A szén-dioxid antropogén eredetű kibocsátása miatt a globális éghajlat még évezredekig jelentősen eltérhet a természetes viselkedéstől. Helyénvalónak tűnik, hogy az „antropocén” kifejezést a jelenlegi, sok szempontból az ember által uralt geológiai korszakhoz rendeljük, amely kiegészíti a holocént – az elmúlt 10-12 évezred meleg időszakát. Az antropocén korszakában az emberi tevékenység – beleértve az ipari forradalom óta felgyorsult ipari folyamatokat, az urbanizációt, a mezőgazdasági tevékenységeket és a fosszilis tüzelőanyagok égetését – drámai módon megváltoztatta a Föld biológiai, geológiai és kémiai folyamatait.

Az antropocén fogalom természettudományos eredete: a földrendszer tudomány

Mivel a természettudományos irányultságú szűk antropocén fogalom a földrendszer elmélet és a geológia felől érkezett, ebben a fejezetben a földrendszer tudomány rövid áttekintését fogom nyújtani, amelyhez a Nature című folyóirat 2020-ban megjelent The emergence and evolution of Earth System Science című cikkére támaszkodom (Steffen et al., 2020).

A földrendszer tudomány (Earth System Science, ESS) egy interdiszciplináris tudományterület, amely a Föld egészét és annak összes főbb komponensét – a légkört, a hidroszférát, a krioszférát, a bioszférát és a geoszférát – valamint ezek kölcsönhatásait vizsgálja és modellezi. Célja a Föld komplex, dinamikus rendszereinek megértése, beleértve az emberi tevékenységek hatásait és az éghajlati változásokat is. A földrendszer tudomány új fogalmakat és keretrendszereket alkotott, amelyek központi szerepet játszanak a globális változások diskurzusában, beleértve az antropocént, a billenési elemeket és a bolygóhatárokat.

A 20. század elején a kortárs rendszerszemlélet alkalmazása indította el a földrendszer tudomány (ESS) kialakulását, amely felismerte az élet erős hatását a Föld kémiai és fizikai környezetére. Az ESS egy hatékony eszköz a Föld komplex, adaptív rendszerként való megértésére, különös tekintettel az energia, anyag és élőlények közötti kölcsönhatásokra. Az emberi tevékenységek destabilizáló hatásai miatt az ESS elengedhetetlen az olyan globális változások, mint az éghajlatváltozás és a biodiverzitás csökkenésének vizsgálatához.

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

A földrendszer tudomány történetének rövid áttekintése

A Föld rendszerének korai tudományos értelmezései a geológia területén kezdődtek és főként a Föld korára, valamint a hegységek és óceánok kialakulásának nagyméretű folyamataira összpontosítottak. Ahogy a geológia tudománya fejlődött, egyre mélyebb megértés alakult ki a Föld rendszerének különböző aspektusainak kölcsönhatásairól. Ez magában foglalta a Föld belső szerkezetének, a bolygógeológiai folyamatoknak és az élő rendszerek közötti kölcsönhatások vizsgálatát.

A földrendszer tudomány alapkonceptiói sok tekintetben megjelennek már Alexander von Humboldt 19. századi természetfilozófus, geográfus természetfilozófiájában is. Később a 20. században Vlagyimir Vernadskij (1863-1945) a bioszféra működését egy dinamikus geológiai erőnek tekintette, amely elősegítette az élet sokféleségét.

A 20. század közepén a természettudományok és a technológia fejlődése lehetővé tette hogy integráltabb megértést nyerjenek a geoszféráról, különösen a glaciológiáról, az oceanográfiáról és a meteorológiáról. A korábbi, terepi megfigyeléseken alapuló kvalitatív és értelmező geológiai és klimatológiai kutatásokat – amelyeket hagyományosan földrajztudósok végeztek – felváltották a műszerezett terepi vizsgálatok, a folyamatos és kvantitatív monitorozás, valamint a numerikus modellek alkalmazása.

Az 1980-as években, a NASA megalapította a Földrendszertudományi Bizottságot (ESSC), amelynek korai jelentései, mint például az Earth System Science: Overview (1986) és a Earth System Science: A Closer View (1988), kiemelték az emberi tevékenységek növekvő hatását a Föld rendszerére. Ezek a jelentések hangsúlyozták az élet- és a földtudományok közötti integráció szükségességét, ezzel párhuzamot vonva a földrendszertudomány eredete és a globális változásokkal kapcsolatos kutatások kezdetei között.

A 70-es években James Lovelock és Lynn Margulis (1974) megalkották a Gaia hipotézis kifejezést, hogy rámutassanak arra, hogy az élet nemcsak nagyobb hatással van a Föld evolúciójára, mint azt a legtöbb földtudományi szakterület feltételezi, hanem az is, hogy az élet aktív vezérlőrendszerként működik. E hipotézis szerint az élet a Földön egy kibernetikus, homeosztatikus visszacsatolási rendszert alkot, amely hozzájárul a globális hőmérséklet és kémiai összetétel stabilizálásához.

A földrendszer tudomány főbb jellemzői és területei

A földrendszer tudomány egyik legkiemelkedőbb sajátossága az interdiszciplinaritás, amely egyesíti a földtudományok különböző ágait, mint például a geológiát, a meteorológiát és az oceanográfiát, továbbá integrálja a biológia, a kémia, a fizika és a humán tudományok eredményeit is. Ez a tudományág rendszerszemlélettel közelíti meg a Földet, amelyet összekapcsolt rendszerek hálózataként kezel, ahol a különböző szférák közötti visszacsatolási mechanizmusok és kölcsönhatások kritikus szerepet játszanak.

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

A földrendszer tudomány jelentős mértékben támaszkodik a modellezésre és az előrejelzésre. Számítógépes modelleket használ a különböző komponensek és folyamataik szimulálására, ami elősegíti az éghajlatváltozás, a természeti katasztrófák és más globális változások előrejelzését és megértését. Emellett mind kvantitatív, mind kvalitatív elemzéseket alkalmaz, beleértve a műholdas megfigyeléseket, terepi méréseket és történelmi adatokat.

A földrendszer jellemzői

A földrendszer tudomány négy átfogó, meghatározó és kritikusan fontos jellemzőt azonosított a földrendszer működésében:

- **Változékonyság:** A földrendszer természetes módosulásai és tér-időbeli változékonyságai sokszor túlmutatnak az emberi tapasztalatokon, főleg a közelmúltbeli holocén stabilitása miatt. A tudósok ezért a Föld múltbeli viselkedésének tanulmányozására és a jövőbeli változások előrejelzésére szolgáló modellekre támaszkodnak.
- **Élet:** A biológiai folyamatok sokkal nagyobb szerepet játszanak a földrendszer működésében és reakcióiban, mint azt korábban gondolták. A földrendszer minden része szorosan összefonódik az élet folyamataival.
- **Összekapcsolhatóság:** A különböző folyamatok olyan módon, mélységekben és távolságokon keresztül kapcsolódnak egymáshoz, amelyek korábban ismeretlenek és elképzelhetetlenek voltak. Ez a kapcsolódás létfontosságú a rendszer egészének megértésében.
- **Nemlinearitás:** A földrendszer viselkedését erős nemlinearitások jellemzik. Ez azt jelenti, hogy viszonylag kis változások hirtelen és drámai változásokat idézhetnek elő, ha egy bizonyos küszöbértéket átlépnek a rendszerben.

A földrendszer elméletből származó új fogalmak

A „billenési elemek” (tipping elements) olyan kritikus komponensek az ökológiai vagy éghajlati rendszerben, amelyek, ha elérnek egy bizonyos küszöbértéket, hirtelen és visszafordíthatatlan változásokat idéznek elő az egész rendszerben. Ezek az elemek egyfajta fordulópontot jelentenek, ahol a rendszer állapota gyorsan átválthat egy másik állapotba.

Néhány példa a billenési elemekre az éghajlati rendszerben:

- **Grönlandi jégtakaró:** Ha a hőmérséklet eléri azt a pontot, ahol a jég gyorsabban olvad, mint amilyen gyorsan újra tud képződni, az a jégtakaró összeomlásához vezethet, ami jelentősen megemelheti a tengerszintet.
- **Amazonas esőerdő:** Az erdőirtás és a hőmérséklet-emelkedés elérhet egy pontot, ahol az esőerdő már nem tudja fenntartani magát és szavannává alakulhat.
- **Nyugat-antarktiszi jégtakaró:** Hasonlóan a Grönlandi jégtakaróhoz, a nyugat-antarktiszi jégtakaró összeomlása is jelentős tengerszint-emelkedést okozhat.

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

- Óceáni cirkuláció: A globális óceáni áramlatok, mint például az Atlanti Meridionális Keringési Rendszer (AMOC), jelentős változásokat szenvedhetnek el, ami drámai éghajlati következményekkel járhat Európa és Észak-Amerika számára.
- Permafroszt olvadása: A sarkvidéki állandóan fagyott talaj (permafroszt) olvadása nagy mennyiségű metánt szabadíthat fel, ami tovább gyorsítja a globális felmelegedést.

A billenési elemek olyan rendszerek, amelyek változásai nem lineárisan következnek be, hanem exponenciális, ugrásszerű, néha visszafordíthatatlan változásokat hoznak létre, általában egy meghatározott küszöbértéket meghaladva. Ezeknek a rendszereknek a vizsgálata rávilágít a klímaváltozás, a bioszféra és a Föld rendszerének destabilizálódásának kockázataira.

A planetáris határok kifejezés (planetary boundaries) a Föld rendszerének azon környezeti határértékeit jelenti, amelyeket nem szabad átlépni, hogy elkerüljük az ökológiai és társadalmi összeomlást. Ezek a határok meghatározzák azokat a biztonságos működési területeket, amelyekben az emberi tevékenységnek kell maradnia, hogy fenntarthatóan élhessünk a bolygónkon. A koncepciót Johan Rockström és munkatársai dolgozták ki (Rockström et al., 2009), és kilenc fő terület határértékeit azonosították:

- éghajlatváltozás
- biodiverzitás csökkenése
- nitrogén- és foszforciklusok
- óceánok savasodása
- stratoszférikus ózonréteg vékonyodása
- édesvíz felhasználása
- talajhasználat változása
- kémiai szennyezés
- és légköri aeroszol terhelés

Ezeknek a határértékeknek a betartása kulcsfontosságú a Föld stabil és élhető állapotának megőrzéséhez. Ha ezeket a határokat túllépjük, az visszafordíthatatlan változásokat és súlyos következményeket okozhat a globális környezet és az emberi társadalmak számára. A planetáris határok keretrendszere leírja a Föld rendszerének állapotát, és meghatározzák, hogy milyen szintű emberi beavatkozást képes elviselni a rendszer anélkül, hogy veszélyeztetné a stabil, holocén-szerű állapotot, amely stabil és kedvező környezeti feltételeket biztosított az elmúlt körülbelül tízezer évben. (Barnosky et al., 2012). A lokális ökológiai rendszerek hirtelen és visszafordíthatatlanul átválthatnak egyik állapotból a másikba, amikor kritikus küszöbök lépnek át. A globális ökoszisztéma egészében hasonló módon reagálhat, és emberi hatás eredményeként egy bolygószerű kritikus átmenethez közeledik.

Az emberi tevékenységek azonban már kimozdították a Földet ebből az állapotból, az új, bizonytalan antropocén korszakba lépve. A jelenlegi megközelítések általában külön

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

problémaként kezelik a globális környezeti zavarokat (pl. klímaváltozás, biodiverzitás csökkenése), de a bolygóhatárok keretrendszere arra hívja fel a figyelmet, hogy ezeket a zavarokat együttesen kell szemlélni, figyelembe véve azok összesített hatását a Föld rendszer egészére.

A Föld stabilitását jelző kilenc mutató közül hat esetében 2023-ban már átléptük azt a határt, amin belül a környezet még képes lehet az önszabályozásra (Richardson et al. 2023). Az emberi tevékenység mind a kilenc, a Földrendszer stabilitása és ellenálló képessége szempontjából kritikus fontosságú folyamatot súlyosan megzavarta. Ebből hat esetben: a klímaváltozás, a bioszféra integritásának csökkenése, a földhasználat-változás, az édesvízhasználat, a nitrogén és a foszfor áramlási ciklusai, valamint a vegyi és egyéb környezetszennyezés – már átléptük a fenntarthatóság határait. A további három folyamat esetében – az óceánok elsavasodása, az ózonréteg elvékonyodása, a légkör aeroszolterhelése – az értékek még éppen a határtértékeken belül, de közel vannak ahhoz.

Az antropocén mint tágan értelmezett társadalomtudományi fogalom

Az antropocén interdiszciplináris fogalmi újítás, amelynek az eredete természettudományos, a geológia és a földrendszer elmélet felől érkezett, de elsősorban filozófiai igényrel kívánja tárgyalni az ökológiai válságot. Az antropocén rendkívül erőteljes egyesítő fogalommá vált, amely a klímaváltozást, a biológiai sokféleség csökkenését, a szennyezést és más környezeti problémákat, valamint társadalmi kérdéseket, például a magas fogyasztást, a növekvő egyenlőtlenségeket és az urbanizációt egy keretben helyezi el. Az antropocén szemlélete megalapozza a természettudományok és a társadalomtudományok mélyebb integrációját. A természettudományos irányultságú szűk antropocén fogalom a földrendszer elmélet és a geológia hatáskörébe tartozik, az interdiszciplináris tág antropocén fogalom a humán tudományok mellett köteleződik el. Az ökokrízist olyan geokronológiai fordulópontként tekinti, amely átformálja a világról alkotott alapvető nézeteinket és reprezentációinkat. Nem csupán egy természeti jelenséggel állunk szemben, hanem olyan összetett ökológiai metakrízissel, amely az ember fogalmát és a környezetről való gondolkodást is megváltoztatja (Chakrabarty, 2009). Megkérdőjelez több olyan, alapvetően a nyugati világhoz kapcsolt konstrukciót, mint az ember kivételességének tudata, vagy az ember és természet közötti hagyományos hierarchikus viszony. Egy posztantropocentrikus filozófia felé mutat, ahol előtérbe kerülnek az olyan új filozófiai megközelítések, mint a poszthumanizmus, újmaterializmus, ökogótika, animal studies. Az antropocén látásmódját posztantropocentrikus szemlélet határozza meg, az antropocentrizmust felváltja a geocentrikus megközelítés. „A klímaváltozás egy egzisztenciális krízis, rendszerszintű beomlás, amelyben összeomlik az emberi történelem a természettörténettel, olyan fenyegető temporalitást hozva létre, amely radikálisan megszakítja és dekonstruálja az emberről alkotott modern elképzeléseket és a modern gazdasági növekedés és fejlődés teleologikus logikáját.” (Horváth, 2021)

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

Az alábbiakban az antropocénnal kapcsolatos társadalomtudományi diskurzus fontosabb fogalmait néhány szerző munkásságán keresztül fogom röviden összefoglalni.

Transzdiszciplinaritás

Dipesh Chakrabarty a fogalom humán tudományos értelmezésére törekedett (Chakrabarty, 2009). Álláspontja szerint a klímaváltozás olyan módon keveri össze az emberi történelmet a természeti folyamatokkal, amely alapvetően átformálja az ember és a környezet közötti kapcsolatot. Olyan komplex válság, amely megkérdőjelezi az ember kivételességének hagyományos felfogását és a természet feletti hierarchikus uralom elgondolását. Az antropocénban már nem az antroposz a főszereplő. Chakrabarty érvelése szerint az antropocén kifejezés nem csupán egy földtani korszak meghatározása, hanem alapvetően megkérdőjelezi az emberi történelem és a földtörténet közötti hagyományos különbségtételt. Az antropocénban az emberi tevékenység geológiai mértékű hatást gyakorol a Földre, így az emberiség története és a földi rendszerek története összefonódik. Az emberi történelem és a természettörténet közötti régi humanista különbségtétel összeomlik. A történészek és filozófusok régóta igyekeztek elkülöníteni az emberi történelmet a természeti történelemtől, sőt, néha még azt is tagadták, hogy a természetnek lehet bármilyen módon is története, hasonlóan az emberekhez. Azonban a klímatudósok szerint az emberek már nem csupán biológiai szempontból fontosak, hanem földtani erővel is rendelkeznek. Sokáig úgy vélték, hogy az emberi tevékenységek jelentéktelenek a földtörténet hatalmas időkereteihez képest, és nem képesek megváltoztatni a geológiai folyamatokat. Ám a jelenlegi klímaválság ezt a hagyományos nézetet is megkérdőjelezi. Az antropocén geológiai jelene összefonódott az emberi történelem jelenével.

Ez az új szemléletmód arra kényszeríti a társadalomtudományokat, hogy a természet és a kultúra közötti hagyományos dualizmus helyett egy integrált megközelítést alkalmazzanak. Az antropocén korszakában az emberi cselekedetek már nem csupán kulturális és társadalmi kontextusban értelmezhetőek, hanem geológiai és ökológiai szempontból is. Chakrabarty hangsúlyozza, hogy az emberi tevékenységek, mint például az ipari forradalom, a globális kapitalizmus terjedése és az intenzív mezőgazdaság, mind hozzájárultak ahhoz, hogy az emberiség geológiai tényezővé váljon.

Az emberi történelem az emberek tevékenységeinek és eseményeinek a története, míg a természettörténet a földi folyamatok és a biológiai változások története. Azonban a klímaváltozás tudományos megértése szerint az emberek tevékenységei – például a fosszilis tüzelőanyagok égetése és más ipari folyamatok – drámai hatással vannak a Föld környezeti folyamataira. Így, bár nem mindannyian gondolunk rá magunkra mint földtani erőkre, a valóság az, hogy az emberiség kollektíven és globálisan befolyásolja a bolygót és annak klímáját.

Chakrabarty továbbá rámutat, hogy ez az új felismerés alapvetően megváltoztatja azt, hogy hogyan értelmezzük és értelmezhetjük a jelenlegi globális válságot. A klímaváltozás nem csupán egy környezeti probléma, hanem olyan mélységes társadalmi és gazdasági

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

egyenlőtlenségeket is felszínre hoz, amelyeket a globális tőkeuralom alakít. Bár a gazdagok esetleg rövid távon profitálhatnak bizonyos károkból, hosszú távon senki sem menekülhet meg a változásoktól.

Az éghajlatváltozás a szokásos történeti megértésünk átgondolását is kívánja. Nem csak a kapitalizmus történetével vagy a gazdasági fejlődéssel kapcsolatos, hanem szélesebb értelemben az emberiség történetével, az emberi tevékenységek és azok következményeinek új értelmezési kereteit is felveti.

Az antropocén fogalmának humán tudományos értelmezése egyrészt megköveteli, hogy újragondoljuk az emberi szerepet a világban, elismerve a felelősségünket a környezeti változásokért és az ökológiai krízisért. Másrészt lehetőséget kínál arra, hogy új, interdiszciplináris kutatási irányokat nyissunk meg, amelyek integrálják a természettudományos és a humán tudományos megközelítéseket.

Az antropocén tehát nem csupán egy tudományos fogalom, hanem egy olyan keret, amely lehetővé teszi az emberi tevékenységek globális és hosszú távú következményeinek megértését és kezelését.

Cselekvőhálózat-elmélet (Actor-Network Theory)

Bruno Latour francia filozófus és szociológus, akinek munkássága jelentős hatással volt a tudományos és technológiai tanulmányok (STS), az antropológia, a szociológia és az ökológiai gondolkodás területén. Latour dolgozta ki a cselekvőhálózat-elméletet (Actor-Network Theory, ANT), amely új perspektívát nyitott a társadalmi és technológiai rendszerek vizsgálatában.

Az ANT egyik alapvető állítása, hogy a társadalmi rendszerek és a technológiai eszközök közötti határok elmosódnak. Az emberek és a nem-emberek (pl. tárgyak, technológiák) közötti interakciókat és kapcsolatokat egyenrangú aktorokként kezeli.

Latour műve, a „We Have Never Been Modern” (1991), kritizálja a modernizmus alapvető különbségtételét a természet és a társadalom között. Latour a cselekvőhálózat-elmélet alapján azt állítja, hogy minden entitás, legyen az emberi vagy nem-emberi, egyenlő szereplőként jelenik meg egy hálózatban. Így például „Earth Politics” fogalmát is bevezeti, amely szerint a Föld is politikai aktor, és a globális ökológiai problémák megoldásának fontosságát hangsúlyozza.

Latour az „Ágencia az antropocén korában” (2017) című írásában azzal foglalkozik, hogyan értelmezhetjük és szervezhetjük újra az emberi és nem emberi cselekvőket az antropocén korszak kihívásai közepette. Figyelembe kell venni, hogy az emberi és nem emberi szereplők kölcsönösen alakítják egymást. Az emberi cselekvések következményei immár globális léptékűek, és a természet, mint passzív háttér, egyre inkább aktív szereplővé válik. Latour szerint az ágencia már nem csupán emberi tulajdonság, hanem sokkal inkább hálózati kapcsolatokban megjelenő, kölcsönös formálóerő. Az emberi és nem emberi szereplők kölcsönösen befolyásolják egymást ebben a hálózati rendszerben, ahol mind az emberek, mind a technológiák, mind az intézmények és a természet aktív résztvevők. Az

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

antropocén korában való élet azt jelenti, hogy minden más szereplővel együtt osztozunk ugyanabban a sorsban, Ez a sors azonban már nem mesélhető el hagyományos szubjektív vagy objektív formában.

Latour az antropocén fogalmát kritikai perspektívából vizsgálja, és hangsúlyozza, hogy az ökológiai válság megoldása érdekében új politikai és társadalmi struktúrákra van szükség. Műveiben arra hívja fel a figyelmet, hogy a természet és a társadalom közötti határok elmosódása új politikai kihívásokat jelent.

„Facing Gaia” (2017) című könyvében, James Lovelock Gaia hipotézisét vizsgálja újra, amely szerint a Föld egy önszabályozó élő rendszer. Latour szerint a Gaia fogalma új megvilágításba helyezi az emberi tevékenységek és a környezeti változások közötti kapcsolatot. Latour kritikusan szemléli a hagyományos természet-társadalom kettősséget. Szerinte ez a dichotómia instabil és félrevezető, mert a természetet és az emberi társadalmat egymástól független, különálló entitásokként kezeli. Ezzel szemben Latour azt állítja, hogy a természet és a társadalom szorosan összefonódott és kölcsönösen alakítják egymást. Rámutat, hogy a természetet gyakran úgy tekintik, mint egy állandó, változatlan háttér, amelyre az emberi tevékenységek hatnak. Az ökológiai válság azonban megmutatja, hogy a természet nem statikus, hanem dinamikus és folyamatosan változik, különösen az emberi beavatkozás következtében. Újraértelmezi a Gaia elméletet, és hangsúlyozza, hogy Gaia (a Föld) nem egy stabil, önszabályozó rendszer, hanem egy komplex, dinamikus és instabil hálózat. Az emberi tevékenységek fokozottan destabilizálják ezt a rendszert, ami további bizonytalanságokat és kiszámíthatatlanságokat eredményez. Latour szerint a természet fogalmának instabilitása ontológiai kérdés is. Az emberi és nem-emberi létezők közötti határok elmosódnak, és a természet többé nem tekinthető különálló entitásnak. Ez az ontológiai instabilitás új megközelítéseket és fogalmakat követel meg, hogy jobban megértsük a világ összetettségét.

A természet fogalmának instabilitása politikai és etikai következményekkel is jár. Latour szerint új politikai formákra van szükség, amelyek figyelembe veszik a természet és a társadalom összefonódását és a Föld rendszereinek instabilitását. Hangsúlyozza, hogy a globális ökológiai válság megoldása érdekében radikális változtatásokra van szükség a társadalmi és politikai struktúrákban.

Latour transzdiszciplináris megközelítése összekapcsolja a természettudományokat, társadalomtudományokat és a humán tudományokat, így új perspektívákat nyit a globális problémák megértésében és megoldásában.

Ökológiai megvilágosodás, hiperobjektumok

Timothy Morton amerikai filozófus az ökológiai gondolkodás egyik vezető alakja, aki számos új perspektívát nyitott meg az ember és a természet kapcsolatának megértésében. Bevezette az „ökológiai megvilágosodás” (Morton, 2007) fogalmát, amely arra utal, hogy az emberi tudatosság és a környezeti felelősségérzet radikális átalakulása szükséges az ökológiai válság kezeléséhez. Morton hangsúlyozza, hogy az antropocén korában az emberi

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

és nem emberi világ közötti határok eltűnnek, ami azt jelenti, hogy az embereknek újra kell gondolniuk helyüket és szerepüket a Föld ökológiai rendszerében.

Az ökológiai megvilágosodás koncepciója Morton szerint azt jelenti, hogy az embereknek fel kell ismerniük saját ökológiai összekapcsoltságukat és függőségüket a nem emberi lényektől és környezettől. Ez az újfajta tudatosság lehetővé teszi, hogy az emberek ne csupán megfigyelői legyenek a természetnek, hanem aktív résztvevői annak. Morton szerint a hagyományos, antropocentrikus nézőpontokat el kell hagyni, mivel azok a természetet csupán erőforrásként tekintik, amely az emberi szükségletek kielégítésére szolgál.

Úgy véli, hogy az ökológiai megvilágosodás kulcsa a „hiperobjektumok” fogalmának megértése. Ezek olyan objektumok, amelyek méretük és komplexitásuk miatt túlmutatnak az emberi érzékelés és megértés határain.

Morton azt állítja, hogy minden életforma egy hatalmas, összefonódó hálózatban kapcsolódik egymáshoz. Ez az összekapcsoltság az élet minden dimenzióját áthatja. Morton szerint egyetlen lény, szerkezet vagy tárgy sem létezhet függetlenül az ökológiai összefonódástól, és nem létezik olyan, hogy „Természet” mint az élet csúnyább vagy szintetikusabb elemeitől elkülönülő entitás. Ennek az összekapcsoltságnak a felismerése az, amit Morton ökológiai gondolatnak nevez.

Kapitalocén

Sok szerző úgy véli, az antropocén fogalmát a globális kapitalizmus összefüggéseiben kell vizsgálni, mert a kapitalizmus alapvető szerepet játszik az emberi tevékenységek globális gazdasági és társadalmi rendszereiben, amelyek hatással vannak a Föld ökológiai rendszereire. A kapitalizmus folyamatai, mint például az ipari termelés növekedése, a természeti erőforrások kitermelése és a fogyasztás fokozódása, jelentősen hozzájárulnak az üvegházhatású gázok kibocsátásához és más környezeti problémákhoz, amelyek átalakítják a Föld klímáját és ökoszisztémáit. Ezért az antropocén fogalma nem csupán egy geológiai vagy ökológiai jelenség, hanem szorosan összefügg a gazdasági és társadalmi struktúrákkal, amelyek alakítják és formálják az emberi tevékenységek hatásait a bolygóra.

A történész és szociológus, Jason W. Moore, az antropocént kapitalocénként értelmezi, (Moore, 2014) hangsúlyozva, hogy a kapitalizmusnak gyökeresen meghatározó szerepe van az ökológiai válság kialakulásában. A kapitalizmus felemelkedésével kezdődött az „olcsó természet” korszaka, amikor a határvidékek elsajátítása és a termelési innovációk lehetővé tették a természet erőforrásainak kiaknázását. Ez a folyamat vezetett a gazdasági dinamizmus növekedéséhez, de idővel a termelési határok kitolása és a természetes erőforrások kimerülése csökkentette ezen dinamizmust, ami befolyásolta a kapitalizmus felhalmozási folyamatait és struktúráit. A 21. század elején véget ért az olcsó természet kora. Az 1980-as éveket követő két évtizedben bár több erőforrást felhasználtak, hogy fenntartsák ezt a korszakot, a 2000-es évek elején a lendület megszűnt. Az erőforrások elsajátítása megtorpant, és emelkedtek a mezőgazdasági, energia- és erőforrás-kitermelési költségek. Az olcsó munkaerő rendszere is válságba került, és a természet kimerülése egyre súlyosabb

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

formákat öltött. Napjainkban nem az antropocén tombolása a probléma, hanem a kapitalizmus olcsó természet stratégiájának kimerülése.

Az antropocén-narratívát kritikusan közelíti Malm és Hornborg (2014). Az antropocén-narratíva azt állítja, hogy az emberiség uralkodó fajként befolyásolja és átalakítja a Föld rendszerét. A klímaváltozást például az emberi tevékenységek, különösen a fosszilis üzemanyagok égetése okozta. Azonban nem az emberiség egésze felelős e a klímaváltozásért. Malm és Hornborg rámutatnak, hogy a fosszilis gazdaságot nem az emberiség egésze hozta létre és nem is mindenki tartja fenn. Az egyenlőtlenségek és különbségek a társadalmakon belül szorosan összekapcsolódnak az ökológiai válsággal, és figyelmen kívül hagyni ezeket az egyenlőtlenségeket nem segít megérteni a válság valódi okait és következményeit. Az antropocén-narratíva, amely az emberiséget egységes és homogén fajként ábrázolja, tudományosan pontatlan és korlátozza a cselekvést. Az emberi fajon belüli egyenlőtlenségek és különbségek figyelmen kívül hagyása nemcsak torzítja a valóságot, hanem akadályozza is a hatékony válaszok kidolgozását a globális kihívásokra.

Chthulucén, kiborgok és ökofeminizmus

Donna Haraway amerikai tudománytörténész és feminista teoretikus az antropocén fogalmát kritikai perspektívából vizsgálja. Haraway bevezeti a „Chthulucén” fogalmát (2016) az antropocén alternatívájaként, hogy hangsúlyozza a bolygó összes élőlényének kölcsönös kapcsolatait és együttélését. Cthulhu karakterét H. P. Lovecraft, az amerikai horroríró alkotta meg, Cthulhu egy ősi és kozmikus lény, aki a föld alatt alszik. Lovecraft művei nyomán Cthulhu ikonikus figurává vált a horror irodalomban, és számos későbbi művészeti és irodalmi alkotás ihletője lett. Ennek nyomán alkotta meg Haraway a Chthulucén fogalmát, amely egy összetett szó, egyrészt magában foglalja a 'Χθόνιος' 'khthoniosz' görög szót, ami azt jelenti „a Földhöz tartozó, föld alatti” másrészt a "cén" (új, korszak) kifejezéseket. Ezzel a fogalommal Haraway a kölcsönös kapcsolatokra és együttélésre helyezi a hangsúlyt, megmutatva, hogy az emberi tevékenységek szorosan összefonódnak a természet többi részével (Haraway, 2016).

Haraway szerint a Chthulucén korszakban a különböző fajok közötti együttműködés és a többszörös hálózatok kialakulása létfontosságú, és hangsúlyozza, hogy az embereknek és más élőlényeknek közösen kell dolgozniuk a bolygó megőrzéséért és a fenntarthatóságért. Kiemeli az elbeszélés és a történetmesélés fontosságát is, amely segíthet megérteni a bolygónk összetett ökológiai és társadalmi rendszereit, és inspirálhatja az együttműködést és a közös cselekvést. Kritikusan vizsgálja az emberi kivételesség fogalmát, amely szerint az emberek különleges helyet foglalnak el a természetben, és hangsúlyozza, hogy a Chthulucén korszakban az emberi tevékenységek nem dominálják a természetet, hanem integrálódnak abba, elismerve más élőlények jelentőségét és szerepét.

Haraway hangsúlyozza a gondoskodás és a kapcsolatok fontosságát, kiemelve, hogy az embereknek felelősséget kell vállalniuk a bolygó többi élőlénye iránt, és együtt kell dolgozniuk azok megóvásáért. Rámutat a társadalmi és ökológiai igazságosság

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

fontosságára is, kritizálva azokat a rendszereket, amelyek kizsákmányolják a természetet és az embereket. Haraway új narratívák és képzelőerő kialakítására hív fel, amelyek képesek megváltoztatni a bolygónkról alkotott elképzeléseinket és hozzáállásunkat, és amelyek segíthetnek abban, hogy jobban megértsük a világ összetettségét és a benne rejlő lehetőségeket.

Haraway másik tanulmányában (2005) kifejti, hogy a kiborg fogalma lehetővé teszi, hogy felülírjuk a hagyományos dualisztikus elképzeléseket, amelyek a nőket a természethez, a férfiakat pedig a kultúrához kapcsolják. A kiborgok mint mesterséges és természeti elemekből álló hibridek, az emberi test és a technológia összefonódását képviselik. Haraway azt állítja, hogy a kiborgok által megtestesített hibrid identitás lehetőséget ad a nemi és szexuális kategóriák, valamint más társadalmi hierarchiák átértelmezésére és felforgatására. A kiáltványban Haraway továbbá kifejti a feminizmus és a marxizmus összekapcsolásának fontosságát a kiborg gondolkodás keretében. Szocialista feminista nézőpontjából elemzi a technológiai fejlődés társadalmi hatásait, és azt állítja, hogy a kiborgok és a technológiai fejlesztések új lehetőségeket kínálnak az emancipációra és az egyenlőségre. Ugyanakkor óvatosságra int az új technológiák potenciális veszélyeivel és azok kizsákmányolásával szemben. Haraway kiáltványa egy újszerű és provokatív gondolkodásmódot kínál a nemek, a technológia és a társadalom összefüggéseinek megértéséhez. Átértelmezi a hagyományos feminista és marxista elméleteket, és a kiborg fogalmát használja arra, hogy új módon gondolkodjunk az identitásról, a testről és a társadalomról.

Haraway szövegei kapcsolatot kívánnak teremteni a kortárs biotechnológiai tudományok kultúrája és az ember- és társadalomtudományok között. Ezt a projektet bonyolítja az a tény, hogy az előrehaladott posztmodern történelmi korszakában maga 'az ember' fogalma nemcsak hogy destabilizálódik a technológiailag közvetített társadalmi kapcsolatok által egy globálisan összekapcsolt világban, hanem ellentmondásos újradefiniálásoknak van kitéve abban, hogy pontosan mi számít emberinek. Haraway, figyelembe veszi a nem emberi szereplőket is ökofilozófiai szempontból.

Ariel Salleh összekapcsolja a feminizmust az ökológiai gondolkodással (Salleh, 2017). Az ökofeminizmus olyan elméleti és politikai irányzat, amely hangsúlyozza a nők és a környezet közötti szoros kapcsolatot, és kritikusan vizsgálja a patriarchális társadalmi rendszer és az ökológiai válság összefüggéseit.

Salleh azt hangsúlyozza, hogy a nők gyakran nagyobb mértékben szenvednek az ökológiai károsodásoktól és az erőforrások kimerülésétől. Elméleti megközelítése szerint a patriarchális struktúrák és a kapitalista gazdasági rendszer alapvetően felelősek az ökológiai válságért, és e struktúrák egyidejűleg károsítják mind a nőket, mind a környezetet.

Salleh érvelése szerint az ökofeminizmus nem csupán a nők környezeti problémákhoz való hozzáállást vizsgálja, hanem a patriarchális hatalmi struktúrák és a természeti környezet kihasználásának összefüggéseit is. Így az ökofeminizmus nem csupán egy feministák és környezetvédők közötti szövetséget jelent, hanem elméleti alapot is ad a

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

társadalmi igazságosság és a fenntarthatóság közötti kapcsolat megértéséhez és megerősítéséhez.

Az ökofeministák elutasítják a fogyasztás és az energiapazarló szabad piac lineáris logikáját, és helyette egy ciklikus gazdaságot preferálnak, amely folyamatosan megújítja az emberiség és a természet közötti anyagcsere folyamatát. Fontos számukra az egyszerűség, amely ritkán kap helyet az uralkodó gazdasági diskurzusban. Az ökofeministák hangsúlyozzák a gondoskodási munka fontosságát, amely gyakran az emberiség és a természet kölcsönhatásának középpontjában áll. Ezek a csoportok kulturálisan sokszínűek és átlátják a természeti folyamatokat, fenntartva ezt a komplex anyag-energia cserefolyamatot.

A patriarchátus a nőket gondoskodó és reprodukciós munkára szorította, amely kiterjedt a családon túl az emberi és nem emberi kapcsolatokra is. (Federmayer, 2019) Az ökofeminista nők ráébredtek ennek a „női” munkának fontosságára. Az „oikosz” görög szó jelentése otthon, ház, családi gazdaság, amely összekapcsolja az otthont, gazdaságot, ökonómiát és ökológiát. A kapitalista-patriarchális világrendben az elnyomás és kisajátítás nemekhez kötött formái a globális kapitalizmus működéséből fakadnak, amelyben a tőkefelhalmozás és a világméretű kontroll növekedik az emberek és természeti erőforrások felett.

Szintén ökofeminista kritikát fejt ki Rosemary Ruether Radford. (1994) Rámutat arra, hogy pusztán a transzcendens férfi istenség női istenséggel való helyettesítése nem ad választ az „isten-problémára”. Véleménye szerint egy sokkal bőségebb és kreatívabb életforrás víziójára van szükségünk. Az egymáshoz és a Földhöz való viszony gyógyulásához újfajta tudatosságra, új szimbolikus kultúrát és spiritualitásra van szükség. Az uralkodó globális gazdasági berendezkedésben a társadalom és a természet közti viszony alapvetően nemi meghatározottságú. A társadalmi igazságosság és a környezeti igazságosság, továbbá az emberi és nem-emberi természet egymást feltételező ontológiai és etikai összefüggéseire úgy irányítja a figyelmet, hogy az elnyomás rendszerei ellen strukturális változtatások igényével lép fel – az anyagi értelemben vett fejlődés és jólét egyeduralmát elutasítva – egy magasabb minőségű egyéni-társadalmi-kulturális és környezeti jóllét érdekében.

Az antropocén korszak teológiája felé

Az ökoteológia eddigi eredményei

Az egyházak a hatvanas évektől kezdtek szembenézni azzal, hogy nekik lehet felelősségük az ökológiai válság kialakulásában. Lynn White cikke (1967) óta az ökológiai gondolkodásban számos vita és elmélet foglalkozik a vallások szerepével a természettel való viszonyunk kialakításában, és felelőségünkéről az ökológiai válságban. White és más ökológusok szerint a kereszténység, elsősorban a bibliai hagyomány jelentős szerepet játszott ebben. Az általuk megfogalmazott vádak egyik legfontosabb eleme az, hogy a bibliai

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

hagyomány az embert élesen elválasztotta a természettől, és azt az embert urának és parancsolójának tekintette. Ezáltal Európában olyan antropocentrikus és a természettel szemben agresszív világkép vált uralkodóvá, amely részben felelős lehet az ökológiai válság kibontakozásáért. Ezt a gondolkodásmódot vádolták azzal is, hogy lehetővé tette a természet kiaknázását, ami teljesen közömbös és haszonelvű volt a természeti javakkal való bánásmódban. Az embert hagyományosan a világ korlátlan urának és birtokosának tekintették, és ezt az elképzelést gyakran az Édenkertben olvasható Teremtés könyvének isteni parancsával támasztották alá vagy értelmezték.

A teremtéstörténet értelmezésének kardinális vitapontja egyfelől a „vonjátok uralmatok alá” (Gen 1,28) kifejezés értelmezése, másfelől az uralkodás, valamint a művelés és őrzés (Gen 2,15) fogalmak ellentétének feloldása. Az első vitapont az, hogy mit jelent az emberre vonatkozó „uralom”. Ezt sokan úgy értelmezik, hogy az embernek feladata, hogy uralma alá vonja és uralkodjon a természeten, vagyis kizsákmányolja azt a javak kinyerése, termelése és feldolgozása céljából. Mások viszont úgy vélik, hogy ez inkább a felelősség és gondoskodás kifejezése a természet iránt, vagyis az embernek gondoskodnia kell a természetről és az abból származó erőforrásokról. A második vitapont az, hogy hogyan lehet feloldani az uralkodás és a művelés-őrzés látszólagos ellentétét. Az egyik értelmezés szerint az uralkodás azt jelenti, hogy az ember kizsákmányolja és kontrollálja a természetet, míg a művelés és őrzés azt jelenti, hogy az embernek gondoskodnia kell a természetről és védelmeznie kell azt. Más értelmezések szerint az uralkodás és a gondoskodás nem feltétlenül ellentétes fogalmak, hanem kiegészítik egymást: az embernek uralkodnia kell a természeten, de ez a felelősség és gondoskodás megfelelő gyakorlásával jár együtt. A „jó sáfár” (good steward) fogalma fejezi ki ezt a szemléletmódot. A sáfár feladata az irányítás, a javakkal való felelős gazdálkodás, nem tulajdonos, hanem bérlő az Úr birtokán.

Antropocentrizmus és fenntarthatóság

Az ökoteológia antropocentrikus megközelítése továbbra is az embert helyezi a középpontba, ami azzal jár, hogy a természetet elsősorban az emberi szükségletek és érdekek szemszögéből értékeli. Ez a megközelítés arra koncentrál, hogy hogyan lehet az emberi jólétet fenntartani és biztosítani, miközben csökkentjük a környezeti károkat. Bár a fenntarthatóság fontos cél, ez a szemlélet gyakran korlátozza a mélyebb változások lehetőségét, amelyek szükségesek lennének a természeti rendszerek valódi védelme érdekében.

Mitigáció és adaptáció

Az ökoteológiai diskurzus túlnyomórészt a mitigációra, azaz a környezeti károk csökkentésére és a káros tevékenységek mérséklésére összpontosít. A mitigációs stratégiák, mint például az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése, kétségtelenül fontosak, de önmagukban nem elegendők a már bekövetkezett és jövőben várható környezeti változások kezelésére.

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

Az adaptáció, amely a változó környezeti feltételekhez való alkalmazkodást jelenti, kritikus fontosságú a 21. században. Az éghajlatváltozás hatásai már most is érezhetők, és egyre súlyosabbak lesznek a jövőben. Az adaptációs megközelítések magukban foglalják a közösségek és ökoszisztémák rugalmasságának növelését, az erőforrások fenntartható kezelését, valamint új mezőgazdasági és vízgazdálkodási technikák kifejlesztését, amelyek képesek kezelni a szélsőséges időjárási viszonyokat.

A mélyadaptáció szemlélete, (Blendell, 2018) amely az összeomlás elkerülhetetlen, a katasztrófa valószínű, és a kihalás lehetséges perspektíváját tükrözi, egy olyan megközelítést jelent, amely őszintén szembesül a klímaváltozás kihívásaival. Ez az elképzelés elismeri, hogy bizonyos károk már bekövetkeztek, és a változások elkerülhetetlenek.

Blendell tanulmánya az éghajlatváltozással és annak ökoszisztémára, gazdaságra és társadalomra gyakorolt hatásaival foglalkozó tanulmányok friss adatait összesítő, analitikus megközelítéssel készült. Az adatok összesítése nyomán arra a következtetésre jutott a szerző, hogy a nem túl távoli jövőben a társadalom összeomlása várható, melynek következményei súlyosak lesznek már a jelenben élő emberek életében is. A tanulmány áttekinti az összeomlás-tagadás jelenségének lehetséges okait, különösképpen a fenntartható fejlődés elméleti és gyakorlati szakembereinek körében, amely miatt e következtetés korábban nem kerülhetett megállapításra ezen tudományterületen. Bevezeti a reziliencia, az elengedés és a helyreállítás fogalmait mint a program kulcsfontosságú aspektusait. A mélyadaptációs programnak nem szándéka, hogy meglévő éghajlati adaptációs kutatásokra építsen, mivel alapvető feltételezésük az, hogy a társadalmi összeomlás immáron elkerülhetetlen.

A mélyadaptáció elmélete egyetért az éghajlati adaptáció koncepciójával annyiban, hogy a változás szükségességét elismeri, de szembehelyezkedik és meghaladja azáltal, hogy kiindulópontnak tekinti az elkerülhetetlen társadalmi összeomlást.

Az egyházi közösségek gyakorlati feladatai

Az előttünk álló bizonyítékok arra utalnak, hogy a klímaváltozás már elindult, és olyan pusztító és ellenőrizhetetlen következményekkel járhat, mint élelmiszerhiány, pusztulás, tömeges migráció, járványok és háborúk... Az adatok egyre inkább azt sugallják, hogy a következmények katasztrófálisak lehetnek az életmódunkra és társadalmi struktúráinkra nézve. A civilizációnkra vonatkozó viselkedési normák szintén veszélyben lehetnek és megváltozhatnak. A fenntartható fejlődésről való beszéd a közelgő katasztrófa árnyékában súlyos következményekkel járó tévedés, mivel gátolja a kiútkeresést és a túlélés erőforrásainak mozgósítását. Nyilvánvaló, hogy bolygónk nem képes fenntartani 7-8 milliárd embert vagy ennél is többet anélkül, hogy biológiai kapacitásai súlyosan és visszafordíthatatlanul csökkenjenek, valamint ökoszisztémái összeomoljanak.

Az egyházaknak és más emberi közösségeknek is szembe kell nézni azzal a realitással, hogy elkéstünk a teljes bolygót érintő környezeti katasztrófa elhárításával, és az minden

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

következményével együtt eljön, még a ma élő emberek életében. Ez a hozzáállás elismeri a környezeti katasztrófa súlyosságát és az elkerülhetetlen változásokat, ugyanakkor a pánik és a szélsőséges reakciók helyett hangsúlyozza a közösségi támogatás, az empátia és a szolidaritás erejét.

Az antropocén korszakban a teológia gyakorlati és elméleti feladatok révén válaszolhat a kor kihívásaira.

A gyakorlati szinten a teológia feladata a hit közösségeinek mozgósítása az ökológiai válság elleni küzdelemben. Ez magában foglalja a politikai és társadalmi változások támogatását, az ökológiai felelősségvállalást és az olyan gyakorlati intézkedések kidolgozását, amelyek segítik az élhető élet megteremtését. Az egyházaknak lehetőségük van a közösségi kezdeményezések támogatására, amelyek a klímaváltozás hatásainak csökkentésére és az emberek védelmére irányulnak. Az új megközelítés kialakítása során az egyházak részéről elengedhetetlen az empátia, a rugalmasság és a valósághoz való őszinte alkalmazkodás.

Emellett fontos a lelkigondozás és a gyászfolyamatok segítése, különösen az egyéni és közösségi szintű ökológiai gyász feldolgozása, a természet pusztulása és az ökológiai krízis által okozott veszteségérzet kezelése. A lelkigondozás révén támogatást nyújthatunk azoknak, akik szorongást és reménytelenséget éreznek az ökológiai válság miatt. A közösségépítés és szolidaritás ösztönzése szintén fontos, mivel az együttműködés és a közösség megerősítése segíthet az embereknek alkalmazkodni a változó körülményekhez.

Az egyházaknak és más emberi közösségeknek is szembe kell nézni azzal a realitással, hogy elkéstünk a teljes bolygót érintő környezeti katasztrófa elhárításával, és az minden következményével együtt eljön, még a ma élő emberek életében. Ez a szemlélet tisztában van a környezeti katasztrófa súlyosságával és az elkerülhetetlen változásokkal, ám szélsőséges reakciók helyett a közösségi támogatás, és a szolidaritás erejére helyezi a hangsúlyt.

A teológia elméleti kihívásai az antropocénban

Amint dolgozatomban elejtettem, a mindenkori teológia feladata az evangélium örök igazságát közvetíteni a jelen szituációjában élő ember számára. (Tillich, 2002) A klímaválság szituációjára a 20. század második felétől az ökoteológia kíván reflektálni. Ezzel az attitűdjével beleillik a 20. század többi nagy jelentőségű kontextuális teológiáinak a sorába, amelyek az elnyomás bizonyos helyzeteinek a kontextusában szólaltak meg, mint a felszabadítás teológia, a feminista teológia, a forradalom teológiája, fekete teológia.

Az ökoteológia az elmúlt évtizedekben három fő területen ért el jelentős eredményeket: a keresztény természet-felfogás elleni vádak megválaszolása, a hálás élet szemléletének kialakítása, és a teremtésvédelemre helyezett hangsúly. Azonban ezek az eredmények nem elegendőek a 21. század kihívásainak kezeléséhez, mert az ökoteológia még mindig antropocentrikus maradt, a fenntarthatóságra helyezi a hangsúlyt, és a mitigációt részesíti előnyben az adaptáció helyett. A „jó sáfárság” koncepciója amellet, hogy még mindig

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

túlzottan antropocentrikus, igencsak megkésettnek bizonyul annak a ténynek a tükrében, hogy a kilenc planetáris határból hatot már átléptünk. (Richardson et al., 2023)

Az antropocén korszak teológiája mélyebb szemléletváltást igényel. Míg a kontextuális teológia célja a megértést jobban elősegítő forma megteremtése, az antropocén helyzete a konstruktív teológia radikálisabb változatát kényszeríti ki, vagyis a dogmatikai rendszer átalakítását és újrendezését a belső teológiai szempontok és alapvető tapasztalatok alapján (Béres, 2017).

Az antropocén teológiájának kidolgozása során, ha Tillich korrelációs módszerét alkalmazzuk, elengedhetetlen a kortárs filozófiai eredmények és a teológiai megközelítések szoros összehangolása. Tillich módszere a teológiai és kulturális kontextus közötti párbeszédet hangsúlyozza, ami különösen releváns az antropocén kihívásai kapcsán. Ez a teológia így posztantropocentrikus és poszthumanista lehet, de felmerül a kérdés: hogyan maradhat keresztény, ha a bibliai szövegek alapvetően antropocentrikusak?

Először is, alaposan meg kell vizsgálnunk a bibliai szövegeket, hogy meghatározzuk, mennyire kötődnek a múlt szituációihoz. Ezeket a szövegeket kreatív hermeneutikai eszközökkel és egzegézissel kell értelmezni, hogy kiderüljön, alkalmazhatók-e a mai helyzetben. Ha ezek az eszközök nem elegendők, érdemes kölcsönözni módszereket a feminista teológiától. A feminista teológia jelentős eredményeket ért el abban, hogyan lehet az Atya Isten maszkulin képét egy férfi-női minőségen felülemelkedő entitásként elképzelni. Ez a megközelítés inspiráló lehet az antropocén teológia számára is, mivel segíthet meghaladni az antropocentrikus nézőpontokat és egy szélesebb, inkluzívabb istenképet kialakítani.

A Gaia-elmélet irányába való elmozdulás is egy lehetséges út, mivel ez az elmélet a Földet egy önszabályozó, komplex rendszerként értelmezi, amelynek szerves részeként értelmezhető az emberiség. Ugyanakkor óvatossá kell lenni, hogy elkerüljük a természetvallások és anyaistennő kultuszok világát, amelyek nem illeszkednek a keresztény teológiai hagyományba. Teilhard de Chardin teológiája, amely az evolúció és a spirituális fejlődés összekapcsolására törekszik, szintén egy lehetséges irány lehetne, de az ő látásmódja túlságosan esszencialista és teleologikus, amely megközelítés nem segít bennünket ennek a kollektív egzisztenciális határhelyzetnek a megértésében. Spinoza filozófiája, amely az isteni jelenlétet minden létezőben felismeri, szintén inspiráló lehet, bár Spinoza nem keresztény gondolkodó volt.

Végül, az egész Isten kérdést levághatnánk Ockham borotvájával, és így becsületes materialisták maradhatnánk. Ez ugyan tisztességes és logikailag koherens álláspont lenne, de kisebb kihívás, mint az antropocén narratívát beemelni a Tillich teológiai körébe. Tillich teológiája arra ösztönöz, hogy a hit és a kortárs tudományos eredmények közötti párbeszédet ne hagyjuk félbe, hanem folytassuk és mélyítsük el, ezzel is hozzájárulva egy átfogóbb és integráltabb teológiai rendszer kialakításához, amely képes választ adni az antropocén kor kérdéseire.

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

Az antropocén teológiája radikális szemléletváltást igényel, elhagyva azokat a hagyományos nézőpontokat, amelyeket sokan a kereszténység elengedhetetlen részének tartanak. Ez az új teológiai megközelítés nem lehet antropocentrikus; nem teheti meg, hogy a természetet elválasztja és alárendeli az embernek, és nem gondolkodhat hierarchikusan a többi létező viszonylatában sem. A világ platonikus kettéosztása evilágra és túlvilágra sem megfelelő ebben a kontextusban, és az ebből fakadó eszképzizmus különösen problematikus.

Az antropocén gondolkodása átveszi, de alapvetően újraértelmezi azokat a fogalmakat és kérdéseket, amelyek mindig is központi szerepet játszottak a teológiában. Az antropocén vitái arra ösztönöznek bennünket, hogy újraértelmezzük a hagyományos teológiai témákat, mint például a teremtés és a természet közötti különbséget, az emberi faj kivételességét, a hit és erkölcs alapjait, valamint a természet szépségének és isteni rendjének esztétikáját.

Az emberi tevékenység globális hatásai révén egyértelművé vált, hogy a természet és az ember viszonyát új alapokra kell helyezni. Az antropocén korában az emberi tevékenységek nem csupán lokális vagy regionális hatásokat gyakorolnak, hanem az egész bolygó ökoszisztémáját befolyásolják. Ez arra kényszerít bennünket, hogy újragondoljuk az ember helyét és szerepét a teremtésben. A bolygó új modellje, mint az önszabályozó folyamatok komplex rendszere, azt sugallja, hogy az emberiség szerves része a teremtésnek, nem pedig annak uralkodója vagy kizsákmányolója.

Ez az új szemlélet számos teológiai kérdést vet fel: Ki pontosan ez az 'anthropos', akiről az antropocén elnevezést kapta? Ki ez az 'ember', akit most geológiai erőként kell elképzelnünk? Melyek azok a különleges tulajdonságok, amelyek lehetővé tették fajunk számára, hogy ilyen domináns pozícióba kerüljön a bolygón?

A teológiának újra kell gondolnia a teodícea kérdését is az ökológiai válság kontextusában, azaz a gonosz és szenvedés problémáját. Felmerül a kérdés, hogyan értelmezhető Isten jósága és hatalma egy olyan világban, ahol az emberi tevékenység ökológiai pusztítást okoz. Továbbá, miként lehet teológiailag értelmezni a természeti katasztrófákat és az ember által előidézett környezeti problémákat?

Az eszkatológia, azaz a végidőkkel kapcsolatos tanítások újragondolása szintén lényeges az antropocén korában. A zsidó-keresztény történelemszemlélet szerint a történelem egy teodícea, ahol a történelem értelme az eszkaton, vagyis a végső cél felől értelmezhető. Taubes (2004) szerint a történelem és az emberi szenvedések végső célját a zsidó-keresztény eszkatológia és annak szekuláris változatai adják meg. Löwith (1996) tézise szerint a történelemfilozófia mindig teológiai alapokra épül, mivel az eseményeket egy végső értelemhez kapcsolja. Ebben a gondolkodásmódban a történelem nem véletlenszerű események sorozata, hanem lineáris idővonal, amely az isteni gondviselés alatt áll, és amelynek végcélja van, akár a Messiás eljövetele, akár Isten országa szekuláris módon való megvalósulása révén.

Azonban, ha az emberiség nem tudja megoldani a klímaválságot, és civilizációs összeomlás következik be, az az emberi történelem végét és a teremtés kudarcát jelentené. Ez megkérdőjelezná a zsidó-keresztény történelemfilozófia érvényességét és az erre alapuló

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

teodiceát. A klímakatasztrófa valószínűsége arra utal, hogy a történelem tragikus és értelmetlen véget érhet, ami az emberi létezés értelmét és értékét is megkérdőjelezheti.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Barnosky, A.D. et al.(2012): Approaching a state shift in Earth's biosphere. – Nature 486(7 jun): 52-58. <https://doi.org/10.1038/nature11018>
- [2.] Bendell, J. (2018): Deep Adaptation: A Map for Navigating Climate Tragedy. IFLAS Occasional Paper 2. <https://www.lifeworth.com/deepadaptation.pdf>
- [3.] Béres T. (2009): A hálás élet művészete. Bevezetés az ökotológiába. – L'Harmattan, 2017.
- [4.] Chakrabarty, D. (2009): The Climate of History: Four Theses Vol. 35, No. 2 The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.1086/596640>
- [5.] Crutzen PJ, Stoermer EF. (2000): The 'Anthropocene'. IGBP Newsletter. May; 41:17-18.
- [6.] Crutzen, P.J. (2002): Geology of Mankind, Nature, 415, 3 January: 23. <https://doi.org/10.14361/9783839456668-009>
- [7.] Feder Mayer É. (2019): Ökofeminizmus: női kalauz az ökológiai-társadalmi összeomlás elkerüléséhez. – Imágó 8(4): 58-75.
- [8.] Haraway, D.J. (2005): Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években. – Replika 51–52 (11): 107–139.
- [9.] Haraway, D. J. (2016): Staying With the Trouble. Making Kin in the Chthulucene. – Duke University Press, Durham, London. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11cw25q>
- [10.] Horváth M.(2021): Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropikus természetkulturális viszonyok. – Prae Kiadó, Budapest.
- [11.] Latour, B. (2017): Ágencia az antropocén korában. – Prae 1: 3-20.,
- [12.] Latour, B. (2017): Facing Gaia. Eight Lectures on the New Climatic Regime.– Polity Press, Cambridge.
- [13.] Latour, B. (1993): We Have Never Been Modern. – Harvard University Press, Cambridge.
- [14.] Lovelock, J.E. (1979): Gaia: A New Look at Life on Earth. – Oxford University Press, Oxford.
- [15.] Lovelock, J.E.; Margulis, L (1974): Atmospheric homeostasis by and for the biosphere: the Gaia hypothesis. Tellus 26(1-2):2-10. <https://doi.org/10.3402/tellusa.v26i1-2.9731>
- [16.] Löwith, K. (1996): Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei. – Atlantisz Kiadó, Budapest.

<https://doi.org/10.59531/ots.2024.2.2.1-21>

- [17.] Malm, A., Hornborg, A. (2014): The Geology of Mankind? A Critique of the Anthropocene Narrative. – The Anthropocene Review, 1(1):62–69. <https://doi.org/10.1177/2053019613516291>
- [18.] Moore, Jason W. (2014): The End of Cheap Nature or: How I Learned to Stop Worrying about “the” Environment and Love the Crisis of Capitalism. – In: Suter, C. & Chase-Dunn, C. K: Structures of the World Political Economy and the Future of Global Conflict and Cooperation. Lit, Berlin.
- [19.] Morton, T. (2007) : Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics. – Harvard University Press, Harvard.
- [20.] Richardson, K. [et al.] 2023: Earth beyond six of nine planetary boundaries. – Sci. Adv. 9(37): eadh2458 <https://doi.org/10.1126/sciadv.adh2458>
- [21.] Rockström, [et al.] (2009): Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. – Ecology and Society 14(2):32. <https://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>
- [22.] Ruether, R. R. (1994): Gaia and God: Eco-feminist Theology of Earth Healing, Harperone, San Francisco.
- [23.] Salleh, A. (2017): Ecofeminism. – In: Ecological Economics: Nature and Society. Szerk.: Spash, Clive. Routledge, New York. <https://doi.org/10.4324/9781315679747-7>
- [24.] Steffen [et al.] (2020): The emergence and evolution of Earth System Science. – Nature Reviews Earth & Environment 1(Januar 20): 54–63. <https://www.nature.com/articles/s43017-019-0005-6>
- [25.] Taubes, J. (2004): Nyugati eszkatológia. – Atlantisz Kiadó, Budapest
- [26.] Tillich, P. (2002): Rendszeres teológia. – Osiris Kiadó, Budapest
- [27.] White Jr, L. (1967): The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. – Science, 155 (3767): 1203-1207. <https://doi.org/10.1126/science.155.3767.1203>

Összefoglaló. A tanulmány az antropocén korszakát a teológia jelen kontextusaként értelmezi. Az első rész az antropocén természettudományos fogalmainak történetét és fejlődését tárgyalja, különös tekintettel a földrendszer tudományára. A második rész az antropocén társadalomtudományi értelmezésére összpontosít, kiemelve annak transzdiszciplináris természetét, és vizsgálja az emberi és nem emberi szereplők összetett hálózatait. Az antropocén látásmódját posztantropocentrikus szemlélet határozza meg, az antropocentrizmust felváltja a geocentrikus megközelítés. A klímakatasztrófa komplex válsága megkérdőjelezi az ember kivételességét és a természet feletti uralmat. Végül a tanulmány az antropocén korszak teológiájának lehetőségeit és elméleti kihívásait tárgyalja.

